

Stanovení S v rostlinném materiálu metodou WD XRF spektrometrie

Miloslav Pouzar, Tomáš Černohorský

Laboratoř atomové spektrometrie, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, nám. Čs. legií 565, 532 10 Pardubice, milan.pouzar@upce.cz, tomas.cernohorsky@upce.cz

Abstrakt

V této práci je popsána rychlá a levná metoda stanovení obsahu S ve vzorcích listů za použití „low cost“ stolního vlnově dispersního rentgenfluorescenčního spektrometru (WD XRF). Ke kalibraci XRF spektrometru byly použity reálné vzorky listů, odebrané pro potřeby monitoringu v KRNAPu, v nichž byl předem stanoven obsah S metodou ICP OES po mikrovlnné mineralizaci. Rozklad vzorků pro ICP OES stanovení byl prováděn ve směsi HNO_3 a H_2O_2 . Vzorky listů byly před analýzou pomocí WD XRF nejprve rozetřeny ve třecí misce a poté lisovány do tablet. V práci je popsán postup volby vhodného způsobu přípravy tablet, optimalizace doby expozice a postup výběru vhodného kalibračního modelu. Správnost navrženého analytického postupu byla validována analýzou referenčního materiálu GBW-07605 - čaj.

Klíčová slova: síra, rostlinný materiál, XRF

1. Úvod

Síra je pro rostliny důležitým biogenním prvkem. Diagnostika jejího množství v rostlinných tkáních je důležitým indikátorem správného složení výživy rostlin /1/. Imise síry ze znečištěné atmosféry mohou mít naopak velmi negativní účinky. Rostliny citlivě reagují na přítomnost oxidů síry v ovzduší a rozpustných sloučenin síry v půdě zvýšením obsahu tohoto prvku ve svých asimilačních orgánech /2/. Zvýšená expozice sloučeninám síry a fosforu může způsobit např. narušení epidermální vrstvy buněk vedoucí k vodnímu stresu a dále ke snížení odolnosti vůči průniku chorob a útoku hmyzu. Dále může docházet k narušení tvorby chlorofylu, snížení fotosyntetické aktivity a oslabení asimilačního aparátu. Mezi pozorovatelné důsledky uvedených procesů patří např. tvorba chloróz a nekrotických skvrn, deformace čepelí listů, výrazné snížení šířky letokruhů, hnědnutí jehlic a listů, vadnutí až postupný opad a odumírání koruny /3/.

V práci /1/ jsou shrnuty přednosti a nevýhody jednotlivých metod, které je možno použít pro analýzu síry v rostlinném materiálu. Uvedené stanovení lze provádět např. gravimetricky, titračně, turbidimetricky a nefelometricky, spektrofotometricky, metodou FIA, nebo pomocí ICP OES, iontové chromatografie a kapilární izotachografie. Srovnávací studie /4/ se zabývá možnostmi využití INAA, ICP OES a GF AAS při stanovení třiceti dvou prvků (včetně síry) v rostlinném materiálu pro potřeby biomonitoringu. Všechny výše uvedené analytické postupy vyžadují pečlivé provedení komplikovaného a nákladného kroku rozkladu vzorku a to buď na suché a nebo na mokré cestě. Alternativou k uvedeným postupům je využití rentgenfluorescenční spektrometrie. Příprava vzorku k analýze je v tomto případě obvykle rychlejší, levnější a méně náročná. V práci /5/ byly rostlinné vzorky sušeny, mlety a ze vzniklého prášku byly lisovány tablety. V některých případech bylo ke 2 g vzorku před lisováním přidáno 0,5g vosku. Kyselina boritá a celulóza byly využity jako pojivo při lisování tablet v práci /6/. Bez přídavku pojiva byly tablety lisovány také v práci /7/. Vzorek ve formě tenké vrstvy lze připravit nanášením rostlinného prášku o průměru částic 100 μm na lepicí pásku /8/.

Cílem této práce bylo navrhnout rychlou a levnou metodu stanovení S v listích pomocí rentgenfluorescenční spektrometrie s minimálními nároky na krok úpravy vzorku.

2. Experimentální část

2.1. Použitá přístrojová technika

K rentgenfluorescenčnímu stanovení S ve vzorcích listů byl použit stolní vakuový vlnově disperzní rentgenfluorescenční spektrometr SPECTROSCAN V (Spectron, St. Petersburg, Russia). K buzení charakteristického záření analytu je v tomto přístroji využívána Pd rentgenka s maximálním výkonem 200 W (při napětí 50 kV a proudu 4 mA). Optická část spektrometru je vybavena pěti zahnutými krystaly v Johansonově

uspořádání. Přístroj je vybaven zataveným plynově proporcionálním detektorem naplněným Xe. Parametry XRF stanovení S jsou shrnuty v **tabulce I**.

Jako metoda přípravy vzorku pro metodu ICP OES byla zvolena mikrovlnná mineralizace. Rozklad vzorků byl proveden v mikrovlnném rozkladném zařízení BM 1 S/2 (Plazmatronika, Poznan, Poland). Maximální výkon mikrovlnného generátoru je 700 W. K rozkladům byly použity 150 ml PTFE nádoby. Parametry použitého rozkladného programu jsou shrnuty v **tabulce II**.

Stanovení S v roztocích připravených mineralizací vzorků listů bylo prováděno za použití ICP spektrometru GBC Integra XL (GBS, Dandenong, Australia). Podmínky měření a technické parametry zařízení jsou shrnuty v **tabulce III**.

Pro lisování tablet byl použit hydraulický lis typ 049/79, (Carl Zeiss, Jena, NDR) s prototypem lisovacího nástavce (Elmet, Přelouč, Česká republika)

Všechny statistické výpočty byly prováděny pomocí programu OPGM /9/

2.2. Použité chemikálie

K přípravě kalibračních standardů pro XRF stanovení byly použity reálné vzorky listů z biomonitoringu, který byl v letech 1997 a 1999 prováděn pracovníky ÚOŽP Univerzity Pardubice v KRNaPu. K rozkladům vzorků listů pro standardní metodu ICP OES bylo použito 65 % HNO_3 a 30 % H_2O_2 - všechny v čistotě p.a. (Lachema, Brno, Česká republika). K ředění rozložených vzorků a standardů byla použita demineralizovaná voda získaná pomocí zařízení MILLI Q⁺ (Millipore, Bedford, USA). Pro účely validace navržené XRF metody byl použit standardní referenční materiál GBW 07605 - čaj (Čína)

2.3. Příprava standardů a vzorků pro XRF analýzu

Sada standardů pro kalibraci XRF spektrometru byla připravena z reálných vzorků suchého listí. Vzorky rostlinného materiálu byly nejprve pečlivě rozetřeny v achátové třecí misce. Z připraveného prášku byly za optimálních podmínek lisovány tablety. Optimalizace lisovací síly byla provedena na základě vyhodnocení závislosti střední hodnoty intenzity analytické čáry S a její směrodatné odchylky na použité lisovací síle. Tableta o průměru 12 mm a síle 2 mm byla vložena do vzorkovnice XRF spektrometru a překryta Mylarovou fólií.

2.4. Příprava vzorků pro standardní metodu ICP OES

Pro stanovení S v rostlinném materiálu metodou ICP-OES byla jako metoda přípravy vzorků použita vysokotlaká mikrovlnná mineralizace. Do teflonové nádoby mikrovlnného mineralizátoru bylo naváženo přesně okolo 0.3 g vzorku rostlinného materiálu. K rozkladu bylo použito 6 ml koncentrované HNO_3 a 1 ml H_2O_2 . Mineralizace byla provedena pomocí rozkladného programu, který byl získán z aplikačních listů výrobce rozkladného zařízení. Po ukončení mineralizace byl získaný roztok zředěn demineralizovanou vodou na 25 ml a přelit do PE nádoby.

3. Výsledky a diskuse

3.1. Optimalizace podmínek lisování rostlinného materiálu

Vzorek listů s průměrným obsahem S byl po rozetření ve třecí misce lisován do tablet. Byla použita lisovací síla 10 - 100 kN (s krokem 10 kN). Pro každý lisovací tlak bylo připraveno vždy po pěti tabletách. Tyto tablety byly použity k měření intenzity analytické čáry S K_α . Toto měření bylo prováděno bez korekce pozadí a doba expozice byla 100 s. Střední hodnoty intenzit čáry S K_α a hodnoty směrodatných odchylek byly vyneseny do grafu proti příslušným lisovacím silám (**obrázek 1 a 2**). Jak je z těchto grafů zřejmé, postupný nárůst lisovací síly nemá vliv ani na střední hodnotu ani na směrodatnou odchylku intenzity analytické čáry S K_α . Na základě této skutečnosti byla pro přípravu tablet používána lisovací síla 50 kN.

3.2. Kalibrace XRF spektrometru

Pro kalibraci XRF spektrometru bylo použito 27 reálných vzorků rostlinného materiálu. Koncentrace síry v těchto vzorcích byla změřena metodou ICP-OES po mikrovlnné mineralizaci. Z každého vzorku listí, který byl použit pro kalibraci XRF spektrometru byly připraveny vždy dvě tablety. Tyto tablety byly použity pro měření intenzity $K\alpha$ čáry S a intenzity rozptýleného záření rentgenky PdNC. Intenzity $K\alpha$ čáry S zkorigované o hodnotu pozadí byly spolu s příslušnými hodnotami intenzit PdNC vyneseny proti hodnotám koncentrací síry v jednotlivých standardech. Pro popis experimentálních dat byl navržen regresní model ve tvaru rovnice (1).

$$C_S = \beta_0 + \beta_1 I_S + \beta_2 I_S^2 + \beta_3 I_{PdNC} \quad (1)$$

kde: C_S - koncentrace S v %,
 I_S - intenzita čáry S $K\alpha$ v $I \cdot s^{-1}$ (impuls za sekundu)
 I_{PdNC} - intenzita rozptýleného záření rentgenky v $I \cdot s^{-1}$.

Za použití Studentova t-testu byla testována významnost jednotlivých parametrů β_i v rovnici (1). Odhady b_i těchto parametrů byly vypočteny programem OPGm metodou nejmenších čtverců. K diagnostice vlivných bodů byl použit Williamsův graf. Z regresní závislosti byly postupně vypuštěny tři odlehle nebo vybočující body. Nalezené hodnoty odhadů jednotlivých parametrů $\beta(b_i)$, jejich směrodatné odchylky ($s(b_i)$), příslušné hodnoty Studentova t-testu (t_i) a kritické hodnoty ($t_{0,975,n-m}$) vypočtené programem OPGm po vypuštění vlivných bodů jsou spolu s vybranými statistickými charakteristikami regrese uvedeny v **tabulce IV**.

Pokud platí vztah $|t_i| > t_{0,975,n-m}$, můžeme prohlásit, že se příslušný parametr regresní rovnice statisticky významně liší od nuly. Z údajů uvedených **tabulce IV** je zřejmé, že všechny parametry v rovnici (1) jsou statisticky významné. Výsledná kalibrační závislost bude mít proto tvar popsáný rovnicí (2).

$$C_S = (2.96 \pm 0.28) \cdot 10^{-4} \cdot I_S - (2.71 \pm 1.00) \cdot 10^{-8} I_S^2 - (1.67 \pm 0.33) \cdot 10^{-5} \cdot I_{PdNC} \quad (2)$$

3.3. Určení detekčního limitu

Pro určení detekčního limitu byl vybrán vzorek s velmi nízkou koncentrací síry ($C_{ICP} = 0.0791$ %). Z tohoto vzorku bylo vyrobeno 10 tablet a koncentrace síry v tabletách byly proměřeny rentgenfluorescenčním spektrometrem. Podmínky měření byly shodné s podmínkami pro měření kalibračních standardů. Z naměřených koncentrací síry byla vypočtena hodnota směrodatné odchylky. Její trojnásobek byl považován za hodnotu detekčního limitu. Hodnota takto vypočteného detekčního limitu byla $0.256 \text{ g} \cdot \text{kg}^{-1}$.

3.4. Měření referenčního materiálu

Správnost navržené XRF metody byla ověřena měřením koncentrace S v referenčním materiálu GBW 07605 (čaj). Vzorek byl pro XRF analýzu upraven stejným způsobem jako kalibrační standardy. Podmínky měření byly též shodné s podmínkami kalibrace. Deklarovaná hodnota síry v referenčním materiálu byla 0.245 ± 0.015 %. Metodou XRF spektrometrie byla naměřena hodnota 0.235 ± 0.004 %. Návratnost metody je tedy 95.92 %. Validaci navrženého analytického postupu na základě měření většího počtu referenčních materiálů nebylo možné provést, neboť další takové materiály nebyly dostupné.

3.5. Analýza reálných vzorků

Pracovníci Ústavu ochrany životního prostředí Univerzity Pardubice se již delší dobu věnují sledování obsahu síry v listech různých dřevin rostoucích v prostoru Pančavské louky, Zlatého návrší a Míseček, tedy ve vrcholových partiích Krkonoš. Analýza vzorků listí z odběrů provedených v roce 2000 a 2001 byla provedena navrženou metodou XRF spektrometrie. Koncentrace síry v čepelích listů z odběru provedeném v roce 2000 byly v rozmezí 0.0306 - 0.2016 %. Koncentrace síry v řapících listů se pohybovaly v rozmezí 0.0483 - 0.1510 %. Koncentrace síry v čepelích listů z odběru provedeném v roce 2001 byly v rozmezí 0.0596 - 0.2578 %. Koncentrace síry v řapících listů se pohybovaly v rozmezí 0.0415 - 0.2153 %.

4. Literatura

1. Hrdlička P., Chem. listy, 86, 653 - 661, (1992)
2. Maňková B., Biológia, 38, 51 - 57, (1983)
3. Ostrolucká M.G., Maňková B., Biológia, 41, 487 - 494, (1986)
4. Djingova R., Ivanova Ju., Kuleff I., J. Radioanal. Nucl. Chem., 237, 25-34, (1998)
5. Richardson D.H.S., Shore M., Hartree R., Richardson R.M., Sci. Total Environ., 176, 97 - 105, (1995)
6. Clark R.B., Frank K.D., Zaifnejad M., Denning J.L., Commun. Soil Sci. Plant Anal., 23, 569 - 583, (1992)
7. Rautio P., Huttunen S., Lamppu J., Water Air Soil Pollut., 102, 389 - 405, (1998)
8. Stikans M., Boman J., Lindgren E.S., X-Ray Spectrometry, 27, 367 - 372, (1998)
9. Pytela O., Chemometrie pro organické chemiky, Univerzita Pardubice, (2000), ISBN 80-7194-309-6

5. Příloha

Tabulka I Podmínky měření stolního vakuového vlnově dispersního rentgenfluorescenčního spektrometru SPEKTROSCAN V

	S	Pd NC*
Napětí na rentgence	40 kV	40 kV
Proud na rentgence	4 mA	4 mA
Doba integrace analytické čáry	100 s	100 s
Doba integrace pozadí	20 s	-
Krystal	COO ₂	LiF 200
Řád spektra	1	2
Analytická čára	S K α (5 374 mÅ)	Pd NC (1234 mÅ)
Korekce pozadí	OFF Peak (-64 mÅ, + 46 mÅ)	Bez korekce

* Čára nekoherentního rozptylu Pd rentgenky

Tabulka II Rozkladný program mikrovlnného rozkladného zařízení Plazmatronika BM IS/2

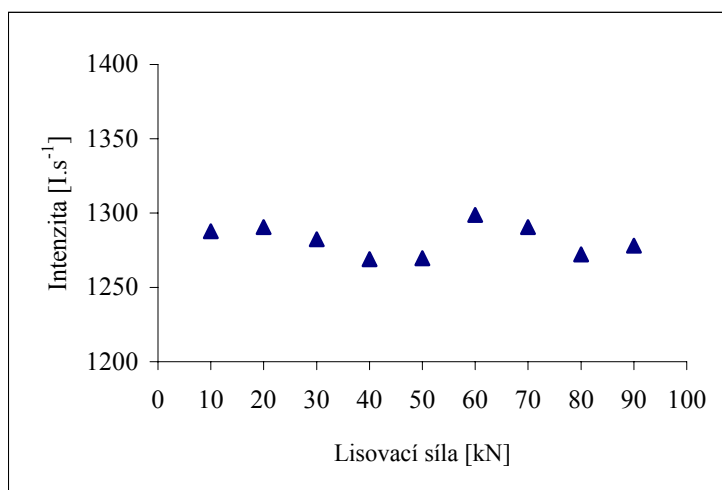
Krok	Čas [min]	Výkon [%]	Chemikálie
1	5	80	HNO ₃ , H ₂ O ₂
2	10	100	-
Minimální tlak			24 at
Maximální tlak			25 at

Tabulka III Podmínky měření a technické parametry optického emisního spektrometru GBC Integra XL

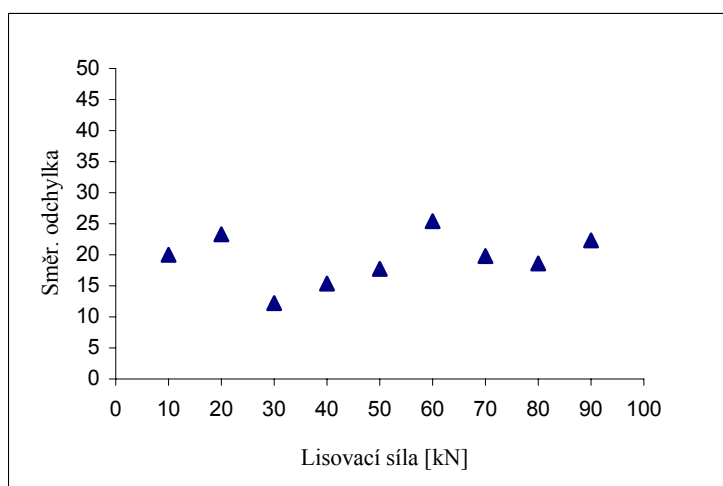
Prvek	S
Vlnová délka	180,731 nm
Výška pozorování	9 mm
Řád spektra	4
Výkon generátoru	1150 W
Průtok Ar zmlžovačem	0,65 l min ⁻¹
Otáčky pumpy	15 otáček min ⁻¹
Napětí na fotonásobiči	550 V
Doba integrace signálu	1s
Počet opakování	3
Korekce pozadí	Fixed

Tabulka IV Odhady parametrů $\beta(b_i)$ rovnice 1 a vybrané statistické charakteristiky regrese

Parametr	Odhad parametru b_i		Směrodatná odchylka $S_{(b_i)}$		$ t_{\text{exp}} $
β_0	$-3.377 \cdot 10^{-2}$		$2.566 \cdot 10^{-2}$		10.428
β_1	$2.956 \cdot 10^{-4}$		$2.835 \cdot 10^{-5}$		
β_2	$-2.706 \cdot 10^{-8}$		$9.971 \cdot 10^{-9}$		
β_3	$-1.670 \cdot 10^{-5}$		$3.375 \cdot 10^{-6}$		
n	m	R^2	F_{exp}	$F_{0,95; 3; 47}$	$t_{0,975; 47}$
51	4	0.9908	$2.586 \cdot 10^3$	2.579	2.014

Obrázek 1: Závislost střední hodnoty intenzity $S K_\alpha$ na použité lisovací síle

Obrázek 2: Závislost směrodatné odchylky intenzity $S K_\alpha$ na použité lisovací síle